

Letres de batalla
de la València medieval
Els Crespí i els Blanes
(1462 – 1515)

Edició a cura de
Vicent Pons Alós

VNIVERSITAT
ID VALÈNCIA

2021

*f*onts històriques valencianeS

L*etres de batalla*
de la València medieval

*f**onts històriques valencianeS*
80.

*L*etres de batalla
de la València medieval
Els Crespí i els Blanes
(1462 – 1515)

Edició a cura de
Vicent Pons Alós

VNIVERSITAT
DE VALÈNCIA

•
2021

*f*onts històriques valencianeS

Directors de la col·lecció
Antoni Furió i Enric Guinot

© *Vicent Pons Alós, 2021*

© *D'aquesta edició:*
Acadèmia Valenciana de la Llengua, 2021
Universitat de València, 2021

Disseny de la col·lecció: J.P.

Il·lustració de la coberta:
Detall del *Retaule de Santa Creu* (princ. s. XV),
atribuït a Miquel Alcanyís.
Museu de Belles Arts de València

Coordinació editorial: Maite Simón

Correcció: Elvira Iñigo

Maquetació: Inmaculada Mesa

ISBN (AVL): 978-84-482-6593-9

ISBN (UV): 978-84-9134-837-5

Edició digital

ISBN: 978-84-9134-838-2 (ePub)

ISBN: 978-84-9134-839-9 (PDF)

Al professor Josep Trenchs i Òdena, in memoriam

Mossén Crespí Valdaura e lo fill de mossén Vidal de Blanes, los pus pacífichs cavalés del regne, per hun poch de terme de sos lochs vengueren a gran congoxa, que los jurats de València ni altres gens no·ls pogueren concordar. De què lo senyor rey los assignà camp de batalla en la ciutat de Çaragoça per al dia de Aparici, a la qual jornada foren los dits cavalés, e lo senyor rey los poroguà per al dia de sant Johan. E per a la jornada foren los dits cavalés ab molta puxança, e foren en Navarra, hon lo dit senyor rey los assignà lo camp, e lo senyor rey los porogà fins que fos en València e hun mes après. E de aquí avant no sé què feren.

Melcior MIRALLES,
Crònica i dietari del capellà d'Alfons el Magnànim

Introducció

Lluís Crespí de Valldaura i Francesc Berenguer de Blanes, prototips de cavallers medievals que viuen les aventures de l'heroi de les novel·les de cavalleria, són alhora figures de transició entre l'època medieval i el Renaixement. A l'un i a l'altre els veurem participar tant en justes i certàmens poètics com en batalles a ultrança. Ambdós comparteixen ascendents de la vella noblesa catalana i dels nous llinatges de mercaders i ciutadans de l'oligarquia valenciana.¹ L'un i l'altre redacten amb una escriptura indiferenciada elemental de base els seus diaris i «llibres de compte e rahó»,² i tenen a les seues biblioteques obres com els *Facta et dicta memorabilia* de Valeri Màxim, la *Fiametta* de Boccaccio o les *Epístoles* de Sèneca.³

Les concessions de la jurisdicció total atorgades per Alfons el Magnànim i per Joan II als respectius senyors no sols disminuïren el poder fàctic i econòmic de les ciutats reials i les seues oligarquies, que tenien jurisdicció sobre tot el seu terme general, sinó que comportaren una redistribució de l'espai amb l'amollonament dels termes particulars de cada senyoriu.⁴ En 1462 Joan II concedeix a

Lluís Crespí de Valldaura la jurisdicció total, civil i criminal, mer i mixt imperi sobre el seu lloc de Sumacàrcer, que el seu pare Guillem Crespí havia comprat en 1433 a Isabel Pardo, vídua de Guillem Galceran de la Serra. Situat al terme general de Xàtiva, l'esmentat privilegi va conduir a un primer conflicte amb Francesc Berenguer Vidal de Blanes, senyor del veí lloc de Cotes.

El desencadenant de la batalla fou la pretensió d'ambdós cavallers de tenir els drets de pastura —emprius— d'una ampla zona fronterera entre Sumacàrcer i Cotes. Com era costum en matèria d'emprius, Crespí i Blanes acudeixen en primera instància a la jurisdicció ordinària i al tribunal especial dels jurats de València.⁵ El 8 de gener de 1462 el rei els ordenà firmar «pau i tregua».⁶ Però, el 2 d'abril de 1462, Francesc Berenguer de Blanes remet una «lletra de requesta o deseiximent a ultrança» a Lluís Crespí en què, després d'indicar que «si vós voldreu dir que los moros de Cotes no sien en posseció de ampriar e no agen ampriat e acostumat de ampriar en lo terme de Sumacarse, a vós dich que mentiu e mentreu», el desafiava a la batalla, deixant a les seues mans, com era norma als tractats de cavalleria, l'elecció d'armes, jutge i plaça.⁷

Crespí contestà a Blanes el 6 d'abril que elegia com a jutge Joan II, rei d'Aragó, i per armes:

a cavall ab arnés de cama e de cuixa, de pes de quinze lliures, acostumat de portar en guerra, sens nenguna maestria, falda e gocets de malla, segons és acostumat de portar en guerra, cuyraça blanca de açer de pes de vint-e-dos lliures, sens scarcelles e ab rest, acostumades de portar en guerra, guallardets, canons e guardes de pes de nou lliures e mija, guans de acer sens guarda ne vayrescut ne altra maestria, de pes de tres lliures, cabacet e bavera de pes de dotze lliures e miga, dues spases cascú, la una de cinch palms e mig, copagorja de dos palms e mig del cap fins a la punta, una lança de larch de quatorze palms cascú ab lo ferre de migana gruxa de una natura de fust e lo ferre de córrer puntes sens neguna maestria ab rest de cuyro e dos palms de la coha, e los caballs encubertats ab cubertes de brúffol ab fancalets acostumats de portar en guerra e testera de acer sens neguna maestria, sella de cosser acerada segons és acostumat portar en guerra, ab lo arçó de davant de hun palm de alt e hun palm e una mà de ample, streps

delligats, sens neguna manera de altres armes en les persones nostres ne en los cavalls.⁸

Les cartes foren remeses de l'un a l'altre mitjançant trompetes i procuradors, bé entregades personalment o bé amb una còpia de la missiva clavada a la porta de la casa. Altres còpies foren col·locades en llocs públics, com la Llotja o les portes de la ciutat, i cadascun dels actes era registrat per notaris.

DE F. BERENGUER VIDAL DE BLANES A LLUÍS CRESPI DE VALLDAURA	DE LLUÍS CRESPI DE VALLDAURA A F. BERENGUER VIDAL DE BLANES
1462, abril 2. València [3]. <i>Lletra de deseiximent.</i>	1462, abril 6. València [4]. Accepta el desafiament, tria armes i es compromet a elegir jutge i plaça.
	1462, juny 1. València [9]. Comunica acceptació de Joan II com a jutge i fixació de lloc i plaça.
1463, juny 3. Olit [16]. Queixa per les pròrrogues de Joan II i petició de buscar un altre jutge o de buscar-lo ell.	1463, juliol 4. Olit [17]. Assenyala que si el rei torna a prorrogar la batalla, serà ell qui busque un altre jutge.
1463, juliol 12. Falces [20]. Comunica que va a buscar un altre jutge perquè l'altre contrincant n'ha perdut el dret.	1463, juliol 23. Saragossa [22]. Adverteix que és a ell a qui correspon buscar un altre jutge i parteix per a fer l'elecció.
	1463, agost 22. Alcalá la Real [27]. Comunica que ha triat com a nou jutge el rei Ismaïl de Granada i una nova plaça per a dur a terme la batalla.
1463, octubre 22. Bolonya	

[31]. Comunica que ha triat com a nou jutge Borsio, duc de Mòdena i marquès de Ferrara, i un nou emplaçament.

L'1 de gener de 1463, a València, Lluís Crespí fa testament,⁹ per bé que l'1 de juny encara roman a la ciutat, de la qual s'absenta fins al 9 de març de 1464, data en què tornarà a estar present segons consta en un acta notarial en què Lluís Crespí reconeix haver rebut de Caterina Borja, muller de Joan del Milà, 4.500 sous per quitament d'un censal de 300 sous de pensió anual.¹⁰

Joan II, que havia acceptat ser jutge en la batalla Crespí-Blanes, prorrogà reiteradament la celebració de l'acte, tal vegada buscant acabar amb el problema sense necessitat d'arribar a les armes:

- 1a convocatòria: 7 de gener de 1463 (Sant Julià)
- 1a pròrroga: 24 de juny de 1463 (Sant Joan). Tudela
- 2a pròrroga: 3 de juliol de 1463
- 3a pròrroga: 10 de juliol de 1463
- 4a pròrroga: 15 de juliol de 1463
- 5a pròrroga: per a 60 dies després

El mateix Zurita es fa ressò als seus *Anales* d'aquesta batalla i les pròrroques corresponents:

Por este tiempo, como si faltara en qué emplear la gente de guerra en las armas, dos caballeros muy caudalosos del reino de Valencia tenían en aquel Reino puesta la tierra en guerra y en gran disensión de bando; y eran Luis Crespí de Valldaura y Francesc Berenguer de Blanes. Y el rey les había señalado campo de batalla en la ciudad de Tudela para el día de san Juan Baptista. De allí les prorrogó el día de la batalla para el domingo 3 de julio en la ciudad o villa donde él se hallare con su corte. Después, estando en la villa

de Olit, a 2 de julio, prorrogó el día de la batalla para 14 del mismo mes; y hallándose en aquel lugar, llegado el plazo, revocó aquel auto de batalla por vía de prórrogación, por no dar lugar que aquellos caballeros entrasen en trance de batalla tan reprobado.¹¹

Les successives pròrrogues ens informen tant del recorregut d'ambdós combatents, com de l'itinerari reial:

- 1462: 19 de maig, Saragossa; 22 d'agost, Tàrrega; 30 de novembre, Balaguer.
- 1463: 7 de gener, Belxit; 23 de juny, Tudela; 2-4 de juliol, Olit; 9 de juliol, Falces; 14 de juliol, Olit.
- 1464: 13 de gener, Cascant; 20-22 de gener, Saragossa; 25 de juliol, Guimerà.

Després de tantes pròrrogues, ambdós cavallers decidiren buscar un nou jutge. Lluís Crespí trobà el rei Ismaïl de Granada, i Francesc Berenguer feu al comte de Borsio, duc de Mòdena i marquès de Ferrara. Les citacions per als dos arribaren creuades a València sense localitzar els destinataris, que estaven l'un a Íllora (1 de novembre de 1463) i l'altre a Ferrara (24 d'abril de 1464). El mateix va ocórrer amb l'ordre de Joan II d'acatar una nova pròrroga, raó per la qual, com que cap dels dos litigants no va comparèixer al lloc de la batalla, ambdós cavallers se sentiren vencedors. La voluntat de Joan II de posar pau a la situació és testimoniada pels jurats de València en una lletra de 30 de juny de 1463:

E tant com és al trellat dels testimonis produhits per en Francesch de Blanes e Crespí Valldaura en lur debat, reebuts per lo nostre síndich, que lo senyor rey demanà, jatsia cascuna de les dites parts ne tinga ja trellat segons relació del dit síndich, encara, emperò, a superabundant cautela, vos trametem lo dit trellat ab la present. Plàcia-us de continent referir-ho axí al dit senyor rey.¹²

La nòmina de persones i llocs no acaba ací. Per part de Lluís Crespí actuen com a procuradors Pere Llorens i Andreu Mateu, trompetes; Pere Guerau i Andreu Mateu, notaris;

mossén Antoni Joan, Francesc Valeriola i Francesc Martí, cavallers de València; Guillem Mascó, donzell; Joan Bedit i Luis Tornero, notaris de Saragossa; Juan Galán i Pascual García de Galve, notaris i oficials d'Alcalá la Real. Per part de Francesc Berenguer de Blanes, Bernat Martines, trompeta, Bernat de Penya-roja, ciutadà de València, i Joanot Ivarra, «moço de espuelas». El seguici de cavallers i generosos, familiars i amics, que acompanyaren en Blanes i en Crespí encara s'allarga: Guillem Crespí, fill de Lluís, i Jofre de Blanes; a més del testimoni d'uns viatgers que coincidiren amb Francesc Berenguer al seu pas per França en uns moments de tensió amb el rei d'Aragó, i un llarg etcètera que apareix als índexs.

Vinculats a l'escenari i el protocol de les justes i batalles hi havia els reis d'armes o heralds (*herauts*): Aragon, rei d'armes de Joan II; Calàbria, rei d'armes per part de Lluís Crespí i herald de Ferran d'Aragó, rei de Nàpols i Sicília, i Jerusalem, herald per part de Francesc Berenguer de Blanes.

L'inici de la revolta a Catalunya i la necessitat d'ajudes del rei d'Aragó, ofès perquè l'havien desobeït i havien buscat nous jutges, portà al final del litigi. Rubio Vela resumeix l'actitud de la majoria de la noblesa valenciana: «... la casi totalidad del estamento militar valenciano [...], no solo no participaron en la segunda insurrección del principado, sino que se reincorporaron a una sociedad que combatió contra aquella, en la que sus familias destacaron por su militancia realista».¹³

El 13 de gener de 1464, a Cascant, Lluís Crespí prestava homenatge a Joan II, rei de la Corona d'Aragó, davant el vicecanceller Joan Pagès i el secretari, el notari Joan Cristian.¹⁴ Cinc mesos després, el 25 de juliol, el mateix rei li concedia el privilegi de la jurisdicció total sobre el seu senyoriu de Sumacàrcer.¹⁵ Havia valgut la pena tot l'esforç i perill de quasi dos anys. Però, la influència dels Blanes va seguir els seus camins. Encara en 1465, el braç militar

presentà un greuge en les Corts per a que el rei no dificultara ni impedira els «deseiximents», i posava com a exemple el comportament de Joan II en la batalla Crespí-Blanes.¹⁶ Per una altra part, el fet que Crespí acudira a un rei infidel, li portà com a conseqüència l'excomunicació, que no fou anul·lada fins un breu pontifici de 8 de gener de 1482 des de Roma.¹⁷ Més tard, i encara que Vidal Castellar d'Orís de Blanes, fill de Francesc Berenguer, i Lluís Crespí de Valldaura firmaren «capítols sobre aemprius» i termes entre els seus senyorius, una sentència amb diversos jutges — entre els quals estava el metge i home de prestigi Jaume Roig— va obrir de nou el conflicte.¹⁸ Cinquanta anys després, la qüestió continuava amb un nou desafiament entre els seus fills i hereus: Jeroni d'Íxer, descendent de Francesc Berenguer, i Francesc Crespí de Valldaura, fill de Lluís Crespí de Valldaura.

La presència dels Blanes a València cal vincular-la al bisbe Vidal de Blanes (1356-1369).¹⁹ El prelat es va encarregar d'atraure i instal·lar a la ciutat part dels membres del seu llinatge. Els Blanes constituïen un grup de la noblesa menor que començà a prendre protagonisme sota l'ombra dels Cabrera, amb l'ajut de Jaume II i Pere IV. La coincidència de les seues armes, «en camp de gules, una creu d'argent», portà cronistes i genealogistes, i els mateixos membres de la família, a vincular la seua noblesa amb els Saboia.²⁰ Es conserven diversos dietaris i «llibres de compte e rahó» de la família dispersos entre l'Arxiu del Regne de València, el de Protocols de Barcelona i alguns arxius privats, tots ells amb genealogies forçades i sols documentades des del segle XIV.²¹ El bisbe Vidal de Blanes, ja s'ha dit, era fill de Vidal o Ramon de Blanes, senyor de les Escalles, la Bisbal i la baronia de Sant Jordi, amb càrrecs i missions al servei de Jaume II des del 1308. Després de prendre possessió del càrrec, va portar a València el seu germà Guillem de Blanes, que va contraure matrimoni amb

Francesca Fabra. El fill que tingueren, Guillem Ramon de Blanes, es casà amb Damiata Castellà i va adquirir els senyorius d'Albalat dels Tarongers, Montalt i Segart. Vidal de Blanes i Castellà, conegut també com Vidal Castellà d'Oris, heretà els senyorius i, després d'ocupar els càrrecs d'agutzil de Joan I i de majordom de Martí l'Humà (1392), fou nomenat «lochtinent de governador de València» el 1413.²² Ell mateix, junt amb els Vich, els March i els Martorell, formà part, almenys entre 1403 i 1405, del grup de cavallers de la cort d'Alfons, duc de Gandia, un altre dels seus valedors.²³ El seu cosí germà, nebot també del bisbe de València, Francesc de Blanes, fou bisbe de Girona primer (1408-1409) i de Barcelona després (1409-1410), a més de canceller de la Corona d'Aragó. Un altre parent seu, Pere de Blanes, fou nomenat el 1395 cardenal del títol de Santa Pràxedes, comunament anomenat el cardenal d'Espanya. Més tard, foren també senyors de Canet d'en Berenguer i de Cotes, a la Ribera del Xúquer. Del primer dels llocs tingueren la senyoria amb l'enllaç de Vidal Castellà d'Oris, virrei de Mallorca, amb Joana Berenguer.²⁴

Més tard, els Blanes agafaren més protagonisme quan van ajudar els Trastàmara i quan van heretar els vincles dels Berenguer i dels Vallterra, cognom que passà a ser el principal del seu llinatge amb el matrimoni de Francesc Berenguer de Blanes, virrei de Mallorca (1478), fill de Vidal de Blanes o Castellà d'Oris, anterior virrei de Mallorca (1466), amb Isabel de Vallterra, filla i hereua del vicle després de la mort del seu pare, Joan de Vallterra.²⁵

Encara que la presència del llinatge dels Blanes a la ciutat de València es documenta amb anterioritat a la presa de possessió del bisbe Blanes, com ho demostra el fet que el 23 d'agost de 1353, el consell de la ciutat elegira Ramon de Blanes i Francesc Esplugues perquè, junt amb els jurats, taxaren els béns dels cavallers per a contribuir a les obres de la nova muralla de la capital,²⁶ el seu posicionament

definitiu entre els llinatges de la noblesa del regne vindrà de la mà del nou bisbe. El prelat no sols s'encarregà de portar el germà i els nebots perquè ocuparen càrrecs al govern de la ciutat i regne de València; a més, els va aconseguir un digníssim enterrament en una de les capelles de la girola de la catedral: la capella del Sant Bult, abans de San Antoni.²⁷ El 20 de febrer de 1391 el consell de la ciutat autoritzà els Blanes a obrir un «atzucac» privat darrere del seu domicili, a la plaça dels Predicadors, parròquia de Sant Esteve, pels bons serveis fets a la ciutat pel bisbe Vidal de Blanes;²⁸ el 1411 la casa del cavaller Vidal de Blanes estava en l'àmbit de la parròquia de Santa Caterina. Com a indicador del seu protagonisme entre la noblesa valenciana pot servir el fet que el 1421 el rei Alfons V el Magnànim li assenyalava Vidal de Blanes (†1429) que havia estat nomenat governador del regne de València abans que altres nobles «pus antichs e ben merexents».²⁹

Francesc Berenguer de Blanes o Francesc Vidal de Blanes, un dels protagonistes de la batalla, era fill de Vidal de Blanes, conegut també com a Vidal Castellà d'Oris de Blanes (1435-1478), virrei de Mallorca, i de Joana Berenguer. El 1478 fou nomenat, com el seu pare, virrei de Mallorca. Els textos de la batalla documenten també el seu oncle Jofre de Blanes i els seus germans Jofre de Blanes i Vidal Castellà d'Oris de Blanes. Francesc Berenguer de Blanes va contraure matrimoni amb Isabel de Vallterra. El seu fill, com va ocórrer en molts altres llinatges valencians, canvià el cognom patern pel de la mare: Joan de Vallterra, *olim* Vidal de Blanes.

Per la seua part, Lluís Crespí de Valldaura (†1491), l'altre protagonista, era fill de Guillem Crespí de Valldaura (†1451), qui el 1433 va adquirir el senyoriu de Sumacàrcer i des del 1415 havia deixat de ser ciutadà i havia ingressat en la nòmina de nous cavallers, i de Yolant Mascó, i net de Nicolau Valldaura, tots ells llinatges de la oligarquia urbana

de la ciutat. Aquesta política d'enllaços va contribuir al matrimoni de Lluís amb Damiata Bou († 1487), filla de Guerau Bou. Lluís no sols va mantenir el prestigi i posició del seu pare, sinó que el va superar amb diversos privilegis que consolidaven la seua posició en el grup de cavallers i generosos del regne de València, i en el seu senyoriu de Sumacàrcer. Especialment, els que li va concedir Joan II per l'ajut a la Corona en les campanyes de Catalunya, França i Granada: jurisdicció total del lloc, barca, castell i diverses franqueses. Sobre el seu destacat lideratge dintre de la noblesa valenciana, emparentat ja amb els llinatges més importants, cal assenyalar les prop de 50 marmessories que va assumir, o les reiterades vegades que ocupà el càrrec de síndic i portaveu de l'estament militar. El 1491, als 91 anys, moria al seu palau de Sumacàrcer, com un autèntic patriarca, mantenint el càrrec de síndic del braç militar. Els testaments i codicil de Lluís Crespí, jurat i justícia de València en diverses ocasions, a més del seu dietari autògraf, documenten un fill il·legítim i dotze de legítims (alguns morts poc després de nàixer): Gaspar, Guillem — que l'acompanyà en la batalla amb Blanes—, Baltasar, Jeroni, Delfina, Pere, Lluís, Lluïset, Ausiàs i Francesc, el segon dels quals serà el protagonista de l'altre combat a ultrança que documentem. Ausiàs Crespí de Valldaura († 1522), després d'un procés amb el seu germà bessó Francesc, va heretar títols i senyoriis després de la mort del seu germà major Guillem en la guerra el 1472. Havia nascut primer i per tant li corresponia legítimament la successió.³⁰

El 1514-1515 els Crespí de Valldaura tornen a ser protagonistes d'un altra batalla a ultrança, ara entre Francí Crespí de Valldaura, fill de Lluís Crespí, senyor de Sumacàrcer, i Jeroni d'Íxer, senyor d'Alfarrasí i cavaller de l'orde de Santiago.³¹ Aquesta vegada sí que es durà a terme la lluita armada a Burgos el dia 1 de juny de 1515, davant el rei Ferran II el Catòlic com a jutge.³² Aquesta segona batalla

entre els dos llinatges segueix els mateixos passos, però amb nous protagonistes. Un encontre en el camí reial de Xàtiva entre Jeroni d'Íxer i Francí Crespí de Valldaura serà el desencadenant del litigi. Segons Crespí, Íxer havia fugit fins arribar a la Pobla Llarga

e a llançades vos derroquí als peus del meu ginet, e vehent-vos en tanta necessitat, me mogué lo ànimo a haver de vós pietat, no fent en vós més del que fins allí fet havia, deixant-vos la vida com de aquella ninguna necessitat tingué. E que millor que vós se'n deuria recordar e com vos portaren a Xàtiva en andes.

Segons Íxer, Crespí mentia, l'havia abordat a traïció acompanyat d'un grup de quatre homes a cavall, «e contra tot stil de cavalleria».

DE JERONI D'ÍXER A FRANCÍ Crespí DE VALLDAURA	DE FRANCÍ Crespí DE VALLDAURA A JERONI D'ÍXER
1514, juny, s.d. Saragossa. <i>Lletra de deseiximent</i> . Lletra primera missiva	1514, juliol, 4. Xàtiva. Resposta de Francí Crespí amb evasives.
1514, juliol, 15. Saragossa. Lletra segona de deseiximent.	1514, juliol, 31. Xàtiva. Segona resposta de Francí Crespí amb evasives.
1514, setembre, 1. Íxer. Tercera lletra de batalla tot indicant que en la propera indicarà jutge, camp, armes i dia de la batalla.	1514, octubre, 1. Xàtiva. Tercera lletra de resposta de Francí Crespí en què manifesta que no està disposat a eixir del regne de València i declara que els arguments de l'altre són mentides.
1514, octubre, 20. Íxer. Lletra quarta de batalla en què retorna l'acusació de mentider a Francí Crespí i demana que trie jutge,	1514, novembre, 10. Sumacàrcer. Lletra quarta de resposta de Francí Crespí en què tria armes i deixa en mans d'Íxer l'elecció del lloc dins de sis mesos.

camp, armes i data per a la batalla.	
1514, novembre, 26. Castell d'Orpesa. Cinquena lletra en què desmenteix els arguments de Crespí.	1514, desembre, 23. Sumacàrcer. Cinquena lletra de resposta de Francí Crespí.
	1515, febrer, 8. Sumacàrcer. Lletra de Francí Crespí en què comunica a Jeroni d'Íxer que ha escollit com a jutge Ferran II, rei d'Aragó, que els ha convocat per a la batalla, segons carta feta a Valladolid el 18 de gener de 1515, per a l'1 de juny.

El 10 de novembre de 1514, en lletra escrita des de Sumacàrcer, Francí Crespí trià armes:

les armes vos divide a cavall, ab cavalls de la brida, encubertats ab cubertes ab franqualets de brufol, testera de acer e coll de malla, sellets aserades acostumades a portar en guerra; e les nostres persones ab cuyraces cubertes sens rests, gocets y falda de malla, [c]alces e guardes e miges mànegues de malla, en la mà squerra manyopla de llargària que cascú portar-la volrà y en la mà dreta guar(da) de malla, armas de cama y de cuxa, ab scarpre de malla, cabacet o biquoquet ab bavera e alpartàs de malla, llances de mà de onze palms de asta e un palm de ferro, dues spases, cascuna de quatre palms y mig del cap del pom fins a la punta, e copagorges de dos palms del pom fins a la punta. Les quals armes, axí de les persones nostres com dels cavalls, sien del pes que cascú portar-les volrà e sens ninguna maestria, segons se acostuma portar en gue[r]ra.

Hi actuen com a procuradors: don Ferrando d'Íxer, I duc d'Híjar o Íxer, pare del comte de Belxit, don Joan d'Alagó, Alonso Escobar, *hidalgo*, i Jaume Ramon, trompeta, per part de Jeroni d'Íxer, qui tria com padrí en el camp de batalla don Luis (Fernández) d'Íxer i Beaumont, II duc d'Íxer i I comte de Belxit;³³ Joan Crespí, Joan Estellós i Joan de Crespo, trompetes, per Francí Crespí, qui pren com padrí el comte don Hernando de Andrada. Com a reis d'armes actuen

Aragó, Leon i Calalunya, i com a cronista, el del rei: Gonçalo d'Aiora.

Francí Crespí de Valldaura, fill de Lluís Crespí, proposa finalment com a jutge per a la batalla el rei de la Corona d'Aragó Ferran II, qui els cita per al divendres 1 de juny de 1515, a Burgos:

Su alteza mandó dar campo e batalla al dicho don Jerónimo d'Íxer e mosén Crespí, y los dos entraron en la liça, segunt e como eran obligados e segunt los carteles que entre ellos eran pasados, donde después de hechos todos los auctos e solemnidades, que en tal caso se requieren, por su alteza e por el illustre señor don Yñigo Fernández de Velasco, condestable de Castilla e duque de Frías, les fue dada licencia para la lid, donde los dichos don Jerónimo d'Íxer y mosén Crespí lo hizieron como muy buenos y honrados cavalleros, y ansi su alteza echó el bastón y los mandó despartir y dar por buenos y honrados. Y ansi mandó el dicho condestable lo diesse por sentencia para guardar de su derecho cada una de las partes, absolviéndolos, como así mismo su alteza los absolvía e dava por libres e quitios de la querella e defendimiento e de todas las cosas della dependientes.

Ambdós contrincants protestaren davant el rei, però una vegada més el litigi acabà sense perdre cap dels combatents. L'actitud del rei de no permetre que ningú dels dos morira està en relació amb la nova actitud de la Corona davant aquest tipus de combats, i també amb el pes d'un dels llinatges més importants del moment: els Íxer/Híjar, ducs d'Híjar, comtes de Belxit i cavallers de l'orde de Santiago, a la qual pertanyia un dels protagonistes. La branca valenciana, de la qual era membre Jeroni d'Íxer, eren senyors d'Alfarrasí, de la Vall de Xaló i Gata, senyorius valencians als quals més tard s'uniran Sollana, l'Alcúdia i el Ressalet, a més de la comanda de Montalbà, de l'orde de Santiago, al regne d'Aragó.

La llista de desafiaments i batalles augmentà significativament a les darreries del segle xv amb els conflictes entre senyories i la concessió de l'alta jurisdicció a molts senyors de vassalls. Ja el 23 de novembre de 1461 una carta de Joan II des de Calataiud al *lochtinent de*

governador de València documenta problemes en la vall de Càrcer entre Lluís Crespí de Valldaura, Pere d'Eslava i Miquel Joan Cervató, senyors respectivament dels llocs veïns de Sumacàrcer, Càrcer i Antella.³⁴ En juliol de 1485, Ausiàs Crespí de Valldaura, primogènit i hereu de Lluís Crespí, senyor de Sumacàrcer, desafiava a batalla a ultrança a Joan Martínez d'Eslava, senyor del lloc veí de Càrcer, pels mateixos problemes de termes i *aemprius*. El litigi, que acabà amb el segon ferit, va rebre l'absolució del rei en atenció als serveis prestats per ambdós cavallers, a petició de Lluís Crespí, i per la seua participació en la guerra de Granada.³⁵

Encara el 1516, Eximén Peres Escrivà citarà a la muntanya del Puig de Xàtiva per a combat i batalla a ultrança a Perot Crespí de Valldaura, un altre fill de Lluís Crespí. Aquesta vegada la batalla no es podia celebrar a la llum del dia, i Perot Crespí no va tenir tanta sort com el seu germà Francesc o el seu pare. Va morir després de quinze dies a conseqüència de les ferides.

Des de finals del segle xv, la celebració de batalles a ultrança deixà de ser un estil honorable i oficial de solucionar problemes i defensar l'honor entre cavallers, i passà a ser substituïda per la celebració de justes o tornejos. El 1493, el papa Alexandre VI escrivia al seu fill Joan de Borja, duc de Gandia, pregant-li que l'acompanyaren a Roma «dos bons justadors» com mossén Crespí i mossén Alegre. La seua habilitat per als exercicis de batalla seria una bona ensenyança per al duc i un bon espectacle per a la societat romana. Encara el 1507, Lluís Crespí de Valldaura, segurament el «Lluïset, fill bort meu» de qui parla el testament de Lluís Crespí de Valldaura, senyor de Sumacàrcer, participava en les justes que el Consell de València organitzà a la plaça de Sant Joan del Mercat amb motiu de la visita del rei Ferran II el Catòlic i la seua nova esposa Germana de Foix.³⁶ El *Llibre de memòries*

descriu altres justes en què també intervingué aquest segon Lluís Crespí:

Diumenge après, en lo mes de setembre, Don Jaume de Aguilar tingué un rench de real en lo Mercat de València, ixque molt ricament ataviat y chapat, per pris un march de or al més gentil cavaller, y, al que millor justara, deu alnes de vellut carmesí; les quals guanyà mossén Luís Crespí de Valldaura, y lo marc de or guanyà Don Juan Mercader, senyor de Bunyol.³⁷

Lluís Crespí, fill del nostre Lluís Crespí de Valldaura, que començà la seua formació com a eclesiàstic i continuà com a jurista a Florència,³⁸ més tard senyor de Benferri i l'Alcúdia de Crespins, casat amb Violant Cabanes, serà també el primer catedràtic de Cànon, des del 1501, a la universitat que s'acabava d'erigir, l'Estudi General de València, de la qual també seria rector (1506-1507). Així mateix, també és autor de diverses poesies arreplegades al *Cançoner General*, com a home ja del Renaixement per comparació amb el seu pare. Óscar Perea ha demostrat que ambdós, pare i fill, foren autors de poesies, «representa el rol de caballero literato, de hombre versado por igual en las armas y en las letras, papel que se impondría como el cortesano ejemplar a lo largo del siglo XVI». ³⁹

Les lletres de batalla han estat objecte d'edició i estudi per part de Martí de Riquer⁴⁰ i d'altres.⁴¹ Riquer n'edità tres volums, estrets en la major part de diversos manuscrits de la Biblioteca Nacional d'Espanya (7.809, 7.811 i 18.444), un d'ells de procedència valenciana.⁴² En la seua selecció buscava especialment les lletres de cavallers catalans o de personatges valencians destacats, com ara Joanot Martorell.⁴³ La conflictivitat social entre la noblesa valenciana en general també ha estat objecte d'alguns treballs d'investigació.⁴⁴ La particularitat de la present edició rau a donar a conèixer tota la documentació relacionada amb un exemple complet de batalla a ultrança entre dos llinatges de la noblesa valenciana, conservada al

fons Crespí de Valldaura de l'Archivo de los Condes de Orgaz.⁴⁵

La selecció documental, originals i còpies, presenta una variada tipologia documental-diplomàtica de la batalla:

- Cartes-lletres de batalla, cartells de deseiximents: docs. 3, 4, 9, 16, 17, 20, 22, 25, 27, 31/ 43-52.
- Procures: docs. 5, 8.
- Notificacions i actes d'entrega de les lletres: docs. 10, 23, 36.
- Acceptacions i citacions reials, de Joan II d'Aragó, del rei Ismaïl de Granada i del duc de Mòdena: docs. 7, 26, 30/ 53-55.
- Pròrroques: docs. 13, 14, 15, 21.
- Actes de la batalla i sentència: docs. 32, 33, 34.
- Excomunió i absolució: docs. 39.
- Procés i testimonis davant el tribunal de governació: doc. 29.
- Testament autògraf: doc. 12.

Dels tres *llibres de batalla* conservats a la Biblioteca Nacional de Madrid volem destacar el manuscrit 7.811. Creguem que podria ser com el que Lluís Crespí de Valldaura conservava a la seua biblioteca personal, citat al seu inventari *post mortem* de 1491 com «hun libre de batalles molt gros, tot blanch e poch scrit, de paper, ab les armes de pí». Era prou comú la presencia d'aquests llibres en les biblioteques cavalleresques de finals de l'edat mitjana, per una part com a model de comportament a seguir en successives batalles; per una altra, per deixar constància de la participació de membres d'aquestes famílies en les batalles a ultrança en moments en què estaven ja pràcticament prohibides. El papa Juli II, per butlla de 25 de febrer de 1509, va prohibir els desafiaments.⁴⁶

El Concili de Trento suposa el final d'aquesta pràctica cavalleresca: es prohibeix clarament aquest tipus de reptes. La publicació a València el 1520 del *Tratado de los Rieptos y desafios que entre los caballeros y hijosdalgo se acostumbran hacer y cerimonial de príncipes*, de Diego de Valera (1412-1488), és el cant de cigne d'una etapa i d'una forma concreta de solucionar les tensions entre la noblesa.⁴⁷

Hem cregut convenient afegir a la present edició el tractat «Sumari de batalla a ultranza», de mossén Pere Ferrer, cavaller, que inclou el formulari a seguir en algunes tipologies documentals: cartells, procures i notificacions (doc. 1).

El meu agraïment a D. Gonzalo Crespí de Valldaura, comte de Sumacàrcer i d'Orgaz, i a la seua família, per les facilitats donades en l'accés al seu arxiu; als professors i companys del Departament d'Història Medieval i Ciències i Tècniques Historiogràfiques de la Facultat de Geografia i Història de la Universitat de València Dr. Mateu Rodrigo Lizondo i Dra. M.ª Milagros Cárcel Ortí, per les correccions i consells en l'elaboració d'aquest treball. Igualment, als professors Dr. Enric Guinot i Dr. Antoni Furió, directors de la col·lecció, per haver-me animat a l'estudi i l'edició d'aquesta obra.

CRITERIS DE TRANSCRIPCIÓ I EDICIÓ

Per a aquesta edició documental hem seguit les normes de transcripció de la col·lecció Fonts Històriques Valencianes de la Universitat de València:

1. Es conserven les grafies tradicionals.
2. Es puntuen i separen les paraules segons les convencions de la llengua moderna.
3. S'accentua el text d'acord amb les regles ortogràfiques vigents.

4. Es respecten les grafies originals, però regularitzem i/j, S/s, u/v i c/ç, d'acord amb els usos actuals.
5. Se simplifiquen les consonants dobles a inici de paraula només.
6. Se substitueix ll per l·l, quan aquestes grafies tenen valor geminat.
7. S'aplica el criteri normatiu de l'ús de majúscules i minúscules.
8. S'usa la dièresi i el guionet d'acord amb la normativa actual.
9. Es despleguen les sigles i les abreviatures. En el cas de noms propis representats per una inicial, es desenvolupa el nom complet entre parèntesis: R(amon).
10. S'empra l'apòstrof d'acord amb la normativa actual.
11. Les formes verbals del verb *haver* 'ha' 'he', quan no duen la *h*, van accentuades de la següent manera: 'à' i 'é'.
12. S'empra el punt volat per a indicar l'elisió de vocals en aquelles reduccions que no tenen representació gràfica en la normativa actual.
13. Les xifres romanes van en versaleta i entre dos punts: .III., .IIII°., .V^a., .II^M.
14. Les paraules, frases o paràgrafs escrits en llengua diferent a la principal del document van en cursiva.
15. Les lletres o mots omesos per l'escrivà i indispensables per al sentit que són restituïts per l'editor, van entre parèntesis angulars < >.
16. Les lletres o mots que falten per deteriorament del document o forats van entre claudàtors [abc].
17. La indicació d'un blanc s'indica: (en blanc). Si és un manuscrit i hi ha un full en blanc, s'indica: ||^{5r} (en blanc).
18. Les indicacions com (sic) van entre parèntesis redons.

19. Les lectures dificultoses o no segures que sí que poden restituir-se pel significat o per aparèixer en un altre apartat del document van entre claudàtors amb tres punts [...]. També se'n pot advertir mitjançant un signe d'interrogació.
20. Les notes i mots al marge del document, la indicació d'un símbol o dibuix, així com els ratllats en el text van en nota a peu de pàgina.
21. Els interlineats van al seu lloc natural en la frase indicats amb les dues barres inclinades d'aquesta manera: \abc/.
22. Cal indicar que el desenvolupament d'algunes abreviatures és en part dubtós atenent la fonètica de l'època. Hem unificat la transcripció de la darrera vocal de la tercera persona del singular del present d'indicatiu amb la lletra «e» perquè, en els casos en què hi apareix complet el verb, així ho fan els manuscrits. Així mateix, hem desenvolupat «voluntat» i no «volentat»; «Guillamó» i no «Guillemó» perquè en alguna ocasió apareix la paraula completa.
23. Els casos sovintejats d'abreviatures que sempre s'escriuen en llatí en els documents no llatins, s'han normalitzat, com ara *Barchinona* per Barcelona.
24. La nota tironiana, amb sentit de *et*, es transcriu *et* o *e* d'acord amb l'ús de l'escrivà.

Pel que fa a l'edició, cadascun dels documents va precedit, després del número d'ordre en la col·lecció documental, de la data tòpica i crònica, el regest o resum del contingut, seguit de la signatura o signatures arxivístiques, la tradició diplomàtica (original, còpia autèntica o simple), les característiques formals (matèria, mesures, presència de segells), el notari o notaris que autentifiquen el document o la còpia, la data de la còpia i el tipus d'escriptura.

BIBLIOGRAFIA

- BARKER, Juliet R. V., *The tournament in England, 1100-1400*, Woodbridge, 2003.
- BARKER, J.; R. BARBER, *Tournaments: jousts, chivalry and pageants in the Middle Age*, Suffolk, 2000.
- BÉTERA, vescomte de, «Desafio de D. Pedro Maza de Lizana, señor de Mogente, con D. Juan Francisco de Próxita, conde de Aversa y de Almenara», *Revista de València* (1 desembre 1881), pp. 1-14.
- BOHIGAS, P., *Tractats de cavalleria*, Barcelona, 1947.
- BORJA CORTIJO, H., *Història d'Algímia*, Algímia-València, Ajuntament d'Algímia de la Baronia, 2001.
- BORJA CORTIJO, H.; J. CORBALÁN DE CELIS Y DURÁN, «Los Vallterra y la capilla del Salvador: nuevas interpretaciones», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, 72 (1996), pp. 179-188.
- «La biblioteca del señor de Torres Torres: el doncel Joanot de Vallterra», *Estudis castellonencs*, 8 (1998-1999), pp. 181-197.
- BOURASSIN, E., *Les chevaliers: splendeur et crepuscule (1302-1527)*, París, 1995.
- CALATAYUD CASES, J. V., *Los libros titulados de 'Clams' del Archivo Histórico Municipal de Valencia. El Libre d'Amprius e repenyores dels honrats jurats e síndich de la ciutat. 1381-1382*, Universitat de València, Departament d'Història Medieval, Treball final de màster, 2012.
- CARRERES ZACARÉS, S., *Ensayo de una bibliografía de libros de fiestas celebradas en Valencia y su antiguo Reino*, València, 1925.
- *Notes par a la història dels bandos de València*, València, Imprenta Hijo de F. Vives Mora, 1930.
- (ed.), *Libre de memòries de diversos sucesos e fets memorables, e de coses senyalades de la ciutat e regne*

de València (1308-1644), vol. II, València, Acció Bibliogràfica Valenciana, 1930.

CASAUS BALLESTER, M.ª J., *Archivo ducal de Híjar. Catálogo de los fondos del antiguo ducado de Híjar (1268-1919)*, Terol, Instituto de Estudios Turolenses-Diputación General de Aragón, 1997.

CASULA, F. C., «La rivolta degli Alagón sardi in una serie inedita di Lletres de Batalla del 1472-73», *Medioevo. Saggi e Rassegne*, 16 (1991), pp. 85-116.

CENTRO STUDI STORICI NARNI, *La civiltà del torneo (sec. XII-XVII): Giostre e tornei tra medioevo ed età moderna*, Roma, 1990.

CHINER GIMENO, J. J., *El viure cavalleresc. Biografia de Joanot Martorell*, Alcoi, Marfil, 1993.

CIRLOT, V., «El juego de la muerte. La elección de las armas en las fiestas caballerescas de la España del s. XV», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, 77 (2001), pp. 55-78.

CIVERA I GÓMEZ, M., *Morvedre hebreu (segles XIII-XVI)*, Catarroja, Afers, 2009.

CODONYER SÒRIA, P., *Estudiants valencians al Studio Florentino (1473-1494)*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2003.

COSTA I MAS, J., «Les lletres de batalla i els cartells d'en Joanot Martorell, autor del 'Tirant lo Blanch' i senyor de la Vall de Xaló», *Revista Fiestas Patronales en honor a Santo Domingo de Guzmán*, Xaló, 1987.

CUENCA ADAM, A., «Un registro de los duques de Gandía (1402-1406). Regestas e índices», *Estudis Castellonencs*, 2 (1984-1985), pp. 493-587.

FERRERO MICÓ, R., «Bandosidades nobiliarias en Valencia durante la época foral», *Saitabi*, xxxv (1985), pp. 95-110.

— «Pau e tregua en Valencia», dins *Estudios dedicados al profesor Mariano Peset*, vol. II, València, Universitat de València, 1998, pp. 1-16.

- FRATTALE, L., «Trattati di cavalleria e norme sul torneo nella Catalogna Medievale», dins *La Civiltà del torneo (sec. XII-XVII): giostre e tornei tra Medioevo ed età moderna*, Centro Studi Storici Narni, 1990, pp. 221-230.
- FURIÓ, A., «Lluís Boïl contra els Vilaragut: un procés a la València del segle XV», *Manoll-Quaderns de Sueca*, I (1979), pp. 11-27.
- GAIER, C., *Armes et combats dans l'univers medieval*, II, Brussel·les, 2004.
- GALIANA CHACÓN, J. P.; V. PONS ALOS, «La Carta Puebla de Fondos: la Ribera a finales de la Edad Media», dins *V Asamblea d'Història de la Ribera*, Almussafes, 1989, pp. 63-81.
- GARCIA-OLIVER, F., «Homens de vila contra cavallers a la Safor del quatrecent: les manifestacions d'una crisi», *Guaita*, 1 (1982), pp. 26-34.
- HINOJOSA MONTALVO, J., «Torneos y justas en la Valencia foral», *Medievalismo*, 23 (2013), pp. 209-240
- KEEN, M., *La caballería*, Barcelona, Ariel, 1986.
- LEGUINA, E. DE, *Torneos, jineta, rieptos y desafíos*, Madrid, Ricardo Fe, 1904.
- LLOMPART, G., «Ideal caballeresco y escuela de esgrima en Mallorca en el siglo XV», *Cuadernos de Historia Jerónimo Zurita*, 29-30 (1977), pp. 149-161.
- LLUÍS, Joan-Lluís (ed.), *Joanot Martorell i Joan de Montpalau. Lletres de batalla*, Barcelona, Barcino, 2014.
- LÓPEZ RODRÍGUEZ, C., «Guerras privadas nobiliarias y paz pública en el reino de València (1416-1458)», dins *Homenaje al prof. Abilio Barbero*, Madrid, 1997, pp. 643-667.
- *Nobleza y poder político. El Reino de Valencia (1416-1446)*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2005.
- MADRAMANY Y CALATAYUD, M., *Tratado de la nobleza de Aragón y Valencia comparada con la de Castilla*, València, Josef y